

CSEPREGI ZOLTÁN

A gyulai uradalom egyházi viszonyai a brandenburgi korszakban (1510–1530)

A régi magyar nyelvben használt markoláb – örgróf – főnév és a tájnyelvi markoláb – ijesztgetésekben szereplő képzeletbeli gonosz lény – valójában azonos alakú szavak, az előbbi a német *Markgraf*, az utóbbi a szintén német *Markalf* (tréfamester, a középkori népkönyvben szereplő agyafúrt paraszt neve) könnyített ejtésű átvétele. „Vigyázz, mert elvisz a markoláb!” – ismerős még ma is a szólás. Brandenburgi György örgrófi esetében azonban, akit a kortárs magyar nyelvű források kizárólag „a markoláb” megjelöléssel neveztek meg, az utókor mintha egybemosta volna a két eltérő eredetű jelentést. György örgróf a magyar történetírásban hol mumussá, hol kivételes tulajdonságokkal felruházott mondahőssé lett, aszerint, hogy a felekezeti megosztott historiográfiának éppen melyik lapján bukkant föl a neve. A protestáns és katolikus szerzők csak abban egyeztek meg, hogy egyaránt tőle eredeztették a magyarországi reformáció első hullámát.

A Brandenburgi család frank ágában nagy volt a gyermekáldás, Jagelló Zsófia 17 gyermeke közül 13 testvér érte meg a felnőttkort, közülük a három legidősebb fivér volt Kázmér (1481–1527), György és Albert (1490–1568). A fiúk legtöbbje – Albert, János (1493–1525), Frigyes (1497–1536), Johann Albrecht (1499–1550), Gumprecht (1503–1528) – egyházi karrier után nézett, a legidősebb, Kázmér mint *Reichfürst* a hazai frank tartományt igazgatta, György a Jagelló-rokonság révén Magyarországon talált boldogulást. Fraknoi Vilmos vitriolosan, ám kétségtelenül találóan beszél brandenburgi „kakukkfiókákról”. A kép nem túlzó, a családi levelezés az atyai adósságok rendezése mellett valóban főleg a fiatalabb testvérek „elhelyezése” (*Versorgung*) körül forog.

Brandenburgi György, II. Ulászló király unokaöccse, II. Lajos gyermekkirály gyámja, a brandenburgi választófejedelem és Albrecht mainzi érsek unokatestvére húsz évig élt Magyarországon. Uralkodó nagybátyja

1 György (Brandenburgi György; Georg der Fromme), brandenburgi örgróf (1484–1543), II. Lajos király unokatestvére és egyik gyámja, a magyar, morva és sziléziai reformáció fő patrónusa, Speyerben protestál (1529), az *Ágostai hitvallás* egyik betérjesztője (1530), a Brandenburg–Nürnberg-i egyházi rendtartás megrendelője (1534). *Bio-Bibliographisches Kirchenlexikon*, Bd. 30. Nordhausen, 2009. 472–484.; *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 6. Berlin, 1964. 204–205.

kezére játszotta a kor legnagyobb örökségét, a Hunyadi–Frangepán vagyont,² e módon honosságot és főispáni széket, ám ezzel együtt irigyeket és ellenségeket is szerzett neki. György talán kezdettől fogva, de bizonyíthatóan 1518-tól kezdve arra törekedett, hogy magyarországi jószágait cserre vagy adásvétel útján sziléziai birtokokra változtassa, megvalósítva ezzel családja régi álmát, az Odera völgyében való terjeszkedést. Amikor 1525-ben budai rezidenciájáról végleg Felső-Sziléziába, a jägerndorfi hercegségbe költözött, Gyula és Vajdahunyad kivételével már mindenén sikerült túladnia. Noha továbbra is e két uradalomból folyt be jövedelmének jelentős része, mintegy évi tízezer aranyforint,³ többé ott nem fordult meg, míg végül 1530-ban és 1532-ben Szapolyai János csapatai el nem foglalták őket tőle.

Egy 15 évvel ezelőtti tanulmányomban már bemutattam,⁴ hogy a 19. századi történetírás próbálkozásainak dacára a gyulai uradalomban 1530 előtt nem mutathatók ki a reformáció jelei annak ellenére, hogy György örgróf 1522-ben már bizonyíthatóan a lutheri reformáció híve volt, s 1523-tól kezdve állt levelezésben a wittenbergi reformátorral (jóllehet a titkos találkozójukról szóló történet legendának tekinthető). És annak ellenére is, hogy a szomszédos vajdahunyadi uradalomban egyidejűleg zajló eretneknyomozásban és az erdélyi püspök azt követően kihirdetett egyházi átkában a brandenburgi személyi politika komolyan érintett volt.⁵

Ez a furcsa ellentmondás még szembetűnőbb a sziléziai birtokokkal összehasonlítva. Levéltári források dokumentálják, milyen fontos szerepet játszott Brandenburgi György abban, hogy az 1520-as években a reformatori mozgalom megerősödött Boroszlóban és Felső-Szilézia nagy részén, tehát azon a területen, ahol neki külső kegyurakkal, tartományi nemességgel kellett egyezkednie.⁶ Ezzel szemben a gyulai uradalomban,

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 37873 (Esztergom, 1510. március 22.), közli: Veress Endre: *Gyula város oklevéltára 1313–1800*. Bp., 1938. 56–58. 84. sz. dokumentum.

3 Staatsarchiv Nürnberg, Brandenburger Literalien (a továbbiakban BL) 1056, idézi: Veress, i. m. 87–91. 119. sz. dokumentum; Pataki, Iosif: *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea : Studiu și documente*. București, 1973. 321. (Biblioteca istorică, 39.); Borsa Iván: A Hunyadi család levéltárának története. *Levéltári Közlemények*, 1964. 1. sz. 21–54.

4 Csepregi Zoltán: A reformáció kezdetei Brandenburgi György gyulai és vajdahunyadi uradalmában, 1520–1530. *Egyháztörténeti Szemle*, 2001. 2. sz. 35–45.

5 A budai és a bányavárosi reformáció eseményeit is általában kapcsolatba szokták hozni az örgróf személyével, bár konkrét adataink erről nincsenek. Csepregi Zoltán: *A reformáció nyelve : Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján*. Bp., 2013. 62–65., 78–83. (Humanizmus és reformáció, 34.) (a továbbiakban Csepregi, 2013.)

6 Csepregi Zoltán: „Es laufft auch der Lutter in alle sachen uberall mitt...”: Brandenburgi György örgróf (1484–1543) szerepe Boroszló város reformációjában. In: Heinz, Daniel–Fazekas Csaba–Rajki Zoltán (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára*. Miskolc, 2006. 54–56; Csepregi, 2013. i. m. 106–111., 117–126.

ahol cselekvőképessége a legtöbb plébánia patrónusaként sokkal kevésbé volt korlátozva, az egyházi viszonyok láthatóan nemigen érdekelték.⁷

Erre a feszültségre az egyik magyarázat talán abból a már említett igyekezetéből adódik, hogy erős magyarországi pozícióinak: az értékes birtokoknak és a Jagelló-rokonságnak a segítségével nagyapjának, Albert Achilles (1414–1486) örgrófnak a példáját és az idősebb örgrófi ág geopolitikai doktrínáját követve Sziléziában vesse meg a lábát. 1515-ben még Ulászlótól nyert engedélyt birtokai eladására,⁸ 1518-ban és 1519-ben Thurzó Jánossal (1466–1520) tárgyalt sziléziai birtokcseréről (előbb Pless, majd Wolau hercegségéről volt szó),⁹ 1521-ben kötött örökösödési szerződést az oppelni és ratibori hercegségre, végül 1523–1524-ben zajlott le az a többlépcsős alkusorozat, amely Brandenburgi Györgynek a szlavóniai uradalmakért cserébe a jägerndorfi hercegséget juttatta.¹⁰ E folyamat végén ugyan éppen Gyula és Hunyad maradt birtokában, de ezek is csak addig, míg ostromban el nem veszítette őket. Ez a kronológia elárulja, hogy döntését a török fenyegetés egyáltalán nem, s a magyar belpolitikai ellentétek is csak kevésbé befolyásolták. Kétségtelen, hogy az örgróf ekkor már nem akart tartósan berendezkedni Magyarországon. Mindent megtett, hogy maradék itteni birtokain is túladjon, s édeskeveset törődött a vallási állapotokkal.

György 1527-ben, alig néhány héttel azelőtt kezdett bele teljes lendülettel a jägerndorfi tartomány megszervezésébe, hogy bátyja, Kázmér halála miatt át kellett vennie az ansbachi frank örgrófság kormányzását (ami rezidenciájának tényleges áthelyezésével is járt). Ezt a költözködést György eredetileg nem szánta végleges váltásnak, még 1531-ben is komolyan foglalkoztatta a gondolat, hogy újra a sziléziai hercegségeket, igencsak szétszórt és széttöredezett hatalmi területének földrajzi és pénzügyi középpontját tegye újra adminisztratív központtá és ide térjen vissza udvarával, hiszen jövedelmének tetemes része Vajdahunyadról és a sziléziai bányákból származott. Természetesen az sem volt közömbös szempont számára, hogy János oppelni herceg (†1532) várható elhalálása esetén a közelben kellett lennie, hogy az adománylevelekkel és szerződésekkel biztosított, riválisaitól mégis jó okkal féltett örökségét, az oppelni–ratibo-

7 Csepregi Zoltán: A mezőváros és a földesúr diskurzusa vallási kérdésekben Brandenburgi György kelet-magyarországi és felső-sziléziai uradalmaiban 1523–1543. In: Szabó András (szerk.): *Mezőváros, reformáció és irodalom (16–18. század)*. Bp., 2005. 27–32. (Historia Litteraria, 18.)

8 Buda, 1515. december 11. DL 37980, közli: Veress, i. m. 64–65. 91. sz. dokumentum.

9 Neisse, 1518. május 3. BL 1071:4; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 267347; Buda, 1519. február 27. DL 38039, közli: Veress, i. m. 74. 100. sz. dokumentum.

10 Csepregi Zoltán: „...ich will kain fleis nit sparen” – Königin Maria von Ungarn und das Haus Brandenburg. In: Fuchs, Martina–Réthelyi, Orsolya (Hg.): *Maria von Ungarn (1505–1558) : Eine Renaissancefürstin*. Münster, 2007. 59–72. (Geschichte in der Epoche Karls, V. 8.)

ri hercegséget embereivel nyomban birtokba vehesse.¹¹ Jóllehet az ansbachiai már becsomagoltak,¹² s György egyre több időt töltött Sziléziában, a rezidenciaváltás végül elmaradt, s Hunyad elvesztésével az őrgróf valószínűleg belátta, hogy hatalmának politikai súlypontja végérvényesen a birodalomba tolódott, ezután már csak kivételesen látogatta meg felső-sziléziai hercegségeit.

A fent említett feltűnő különbségre, György sziléziai aktivitására és magyarországi passzivitására mutat rá egy másik párhuzamos összehasonlítás, a joganyag egységesítésének kérdése. Sziléziában még konfliktusokat is vállalt a tartományi nemességgel, sőt Ferdinánd királlyal is azért, hogy bevezethesse hercegségében a franköldi rendtartásokat (*Bergordnung*, *Waldordnung* stb.), ugyanígy 1520-ban Szlavóniában, és Gyulán lényegében azonos tartalmú rendtartásokat (*Hausordnung*) léptetett életbe,¹³ a Sziléziában keresztülvert nürnbergi *Kirchenordnung* mintájára azonban Magyarországon nem következett el a plébániák gazdálkodásának patrónusi jogon történő rendbetétele.

Amikor Brandenburi György a gyulai uradalom egyházi kérdéseivel foglalkozott, ezt mindig csak finánciális és politikai megközelítésben tette.¹⁴ Ahogy az egész országra, úgy az ő uradalmaira is jellemző volt az egyházi és világi értelmiség végletes és végzetes összeolvadása. Akár az volt ennek az állapotnak az oka, hogy világi hivatalnokokat egyházi javadalmakkal fizettek, akár az, hogy közigazgatási feladatokkal mások hiányában klerikusokat bíztak meg, az eredmény ugyanaz: üres plébániák, kongó káptalanok, paphiány, ellátatlan lelkipásztori feladatok. Országosan kirívó esetek a vizsgált korszakból a csak 1525-ben pappá szentelt Szalkai László kancellár (†1526) esztergomi érseksége és a szintén laikus Cibak Imre temesi főispán (†1534) nagyváradi püspöksége. A gyulai uradalomban sem volt más a gyakorlat:

- gyulai Gyúri András őrgrófi titkár (*secretarius*) a simándi plébániát kapja (később aradi olvasókanonok lesz);¹⁵
- fehérvári Becsevölgyi Antal őrgrófi sáfár (*dispensator*) a bánhegyesi plébániát kapja;¹⁶
- scardonai Sadobrics Péter gyulai várnagy (*castellanus*), majd ud-

11 Brandenburi György öccsének, Albertnek (1531. június 11.): Geheimer Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz (a továbbiakban: GStA PK), XX. HA, HBA A3.

12 Vertzaichnus der besoldung der Pfarren so mit meiner gnedigen frauen in die Schlesien ziehen müssen (1531). GStA PK, I. HA, Rep. 46, nr. 9 (M).

13 Gyulai rendtartás (1520. május 11.): BL 1055:19, közli: Veress, i. m. 77–79. 104. sz. dokumentum. Szlavóniai rendtartás (1520. szeptember 16.): BL 1217; DF 267672.

14 Jó példa erre egy 1518-as javadalomcsere a pécsi éneklőkanonok és a gyulai plébános között, amelynek során az őrgróf kikötötte saját feltételeit: DL 38025, közli: Veress, i. m. 67–68. 96. sz. dokumentum.

15 1523. június 25. DL 38074; DL 38091.

16 Buda, 1523. június 29. DL 38075.

varbíró (*provisor*) felszentelt pap (*presbiter*), Vári község plébánosa, Gyulavár káplánja, a gyulai ispotály és a békési Mária-kápolna igazgatója, nagyváradi kanonok, pápai főjegyző (*prothonotarius apostolicus*), kanonikátusa elvesztével kárpótlásul a gyulai és a pülyi (kispélyi) plébániát kapja;¹⁷

- budai Ferber János örgrófi titkár és káplán (*a sacris et secretis*) Békés mezőváros plébánosa,¹⁸ akiről pontosan tudni, hogy évekig meg sem fordult itt, csak a javadalmat húzta;¹⁹
- nem közvetlenül Gyulával kapcsolatos adat, de jellemző, hogy István folti plébános, vajdahunyadi káplán (*sacellanus, capellanus, presbyter*) várnagyi tisztet is kapott (1530–1534).²⁰

Az uradalomhoz tartozó legtöbb egyház kegyúri jogaival az örgróf rendelkezett, így nem okozott számára gondot ezek javadalmait hivatalnokainak juttatni. Ugyan az említett gyulai és vajdahunyadi várnagyok nem távozhattak messzire egyházi hivataluktól, így adva volt legalább a jelenlét, a *stabilitas loci*, mégsem hihető, hogy egyéb elfoglaltságuk közepette személyesen gondoskodtak volna ezekről, pedig a fent felsoroltak közül legalább ők ketten voltak felszentelt papok (*presbyter*). Ami a titkárokat illeti, ezek vagy György örgróf budai kancelláriáján, vagy sokat utazó uruk kíséretében tartózkodtak, így jó esetben helyetteseik révén látták el plébániájukat. Lehet, hogy voltak köztük hívei a reformációnak, plébániájuk népe azonban ebből mit sem tapasztalhatott. A fenti jelenlét arra figyelmeztet, hogy óvakodjunk messzemenő következtetéseket levonni olyan személyek plébánosi működéséből, akik nevük mellett a deák (*literatus*) címet viselik, azaz jogban járatos hivatalnoknak hirdetik magukat²¹ (az imént felsoroltak mind ilyenek).

Ferber 1524-től volt Brandenburgi György titkára és káplánja. Rendszerint ura budai rezidenciáján tartózkodott vagy kisebb kiküldetéseknél járt el, tehát az ő személye sem a békési reformáció szempontjából érdekes. Valószínű, hogy az örgróf olyan embert alkalmazott e kettős bizalmi állásban, aki osztotta vagy legalábbis tolerálta az ő ekkor már elkötelezet-

17 Pozsony, 1523. november 21. DL 38078; BL 1044:10; BL 1128:4; BL 1226:12, 22, 29; BL 1242:2. Közlések, regeszták: Veress, i. m. 82–83. 109. sz. dokumentum, 109. 129. sz. dokumentum; 123. 140. sz. dokumentum, 141. 159. sz. dokumentum, 148–149. 170. sz. dokumentum.

18 DL 38085 (Buda, 1524. szeptember 25.), közli: Bunyitay Vince–Rapaics Raymund–Karácsónyi János (szerk.): Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, I. Bp., 1902. (a továbbiakban ETE, I.) 154. (nr. 258.); regeszta: Veress, i. m. 83. 110. sz. dokumentum.

19 DL 38085; BL 1127:4, közli: Pataki, i. m. 199. (nr. 64.); BL 1226:12–13, vö. Veress, i. m. 109. 129. sz. dokumentum.

20 BL 1127:62, közli: Pataki, i. m. 232. (nr. 80.); BL 1043:8–9, közli: Pataki, i. m. 242–246. (nr. 91–92.); ETE, I. 285. (nr. 277.)

21 Ld. *Georgius litteratus capellanus Warasdiensis*: GStA PK, Brandenburg-Preußisches Hausarchiv (a továbbiakban: BPH) Rep. 41.4. E 1:4. Vö. DL 38094.

ten Luther-párti nézeteit. Ferber mint művelt, jól tájékozott budai német polgár számára viszont ez a követelmény nem jelenthetett irreális elvárás. Amit Ferber 1530 utáni sorsáról tudunk, csak megerősíti ezt a benyomást. Továbbra is az egyházi reformokkal szimpatizáló klerikus marad, de folyamatosan a hatalom erőterében és politikai megbízatásokkal. 1537. november 2-án Tokaj várából ír Eperjes városának mint a Ferdinánd-pártiak táborigyűlésének prédikátora. E levelében is keverednek a kettős feladatából fakadó témák.²²

Következő példám szintén Brandenburgi György papja, Mátyás gyulai plébános, akit ugyancsak titkárként vesz maga mellé. 1518-ban az ércegbíró ahhoz járult hozzá, hogy gyulai javadalmát elcserélje egy pécsi kanonoksággal.²³ Ugyanez a klerikus 1526-ban már esztergomi stallumot szerez, s ugyanebben az évben Szepesváralja plébánosa lesz. Életútját kizárólag egyetemi karrierje segítségével lehet nyomon követni: Krakkóban szerez eperjesi születésű diákként előbb BA, majd MA fokozatot, ami kétségtelenné teszi, hogy itt egy és ugyanazon személyről van szó.²⁴ Utolsó állomáshelyén, immár Kunsch Mátyás néven 1531-ben keveredik lutheri eretnokség gyanújába, bűnlajstromát az *Egyháztörténelmi emlékek*ben is olvashatjuk.²⁵ Két ércegbíró titkár, Ferber és Kunsch, gazdájuk mindkettőjüket kiugró javadalmakkal honorálja, György ércegbíró távozása után azonban nagyon eltérő pályát futnak be, Ferber politikait, Kunsch pedig egyházit, s talán eszmeileg is szembekerülnek egymással, Ferber mint a városokat megrendszabályozó, reformellenes Katzianer ágense és Kunsch, a reformpárti városi plébános.

Az 1528-ban bekövetkező javadalomcserék világosan érzékeltetik, hogy a plébániák osztogatásában elsősorban politikai szempontok játszottak szerepet. A János-párti Cibak Imre megfosztotta a Ferdinánd-párti Sadobrics Péter várnagyot nagyváradi kanonikátusától, s ezt a pülyi (kispélyi) plébánosnak adta, aki ágyúmesternek állt be hozzá. Sadobrics kárpótlásul megkapta az ércegbírótól a pülyi plébániát. Mikor kitudódott, hogy gerlai Ábránffy János gyulai plébános (a békési főispán testvére) is Szapolyai híve, a várbeliek lefoglalták jövedelmét (János király őt ezért szintén váradi kanonoksággal kárpótolta), a gyulai plébánia így később

22 Štátny archív v Prešove, Pobočka Prešov, Archivum Civitatis Eperiesiensis, Eperjes város levéltára 2774. Az adatért H. Németh Istvánnak tartozom köszönettel.

23 DL 38025, közli: Veress, i. m. 67–68. 96. sz. dokumentum. Ez az oklevél azt rögzíti, hogy 1518-ban Vinográdi Máté pécsi kanonok és Mátyás gyulai plébános javadalmait az ércegbíró hozzájárulásával kölcsönösen elcserélték.

24 Krakkói beiratkozása: „Mathias Berenhardi de Epperies” 1501 I; BA: 1503; második beiratkozása: 1521; MA: 1523. Kunsch 1506-ban nagysárosi pap, 1508-tól 1518-ig gyulai plébános, 1518-tól pécsi érkanonok, 1523-tól esztergomi káplán, majd 1526-ban ugyanitt kanonok, 1526 és 1531 között szepesváraljai plébános. Már 1511–1514-ben titkárként működik az ércegbíró mellett, ebben a minőségében van jelen Solymos 1514-es ostrománál.

25 ETE, II. 140–150. (nr. 131.); Csepregi, 2013. i. m. 451–454.

szintén Sadobricsé lett.²⁶ Sadobrics, a várat feladó várnagy 1530-ban végül visszakapta a nagyvárad püspök által korábban elvett kanonoki javadalmát, és altarista lett Gyulán.²⁷

Egy másik fontos vonása a brandenburgi személyi politikának, hogy az örgróf mindenütt bizalmatlan volt a helybeliekkel szemben. Politikailag megbízhatóbbnak tűntek számára a messziről jöttek, mint a vármegyei nemesek, akik bármikor összejátszhattak ellenfeleivel, átállhattak a másik oldalra (ezt minden óvatossága dacára meg is tették a gyulai várnagyok 1530-ban). Gyulára is Jägerndorfban toborzott őrséget küldött az örgróf,²⁸ mely nemcsak olcsóbb volt a hazainál,²⁹ hanem kifejezetten veszélyes volt számára az ellenséggel való cimborálás. A vár feladásakor a jägerndorfi Jacob Tischler (*magister Jachel de Carnovia*) mind az ostromló Cibak Imrével, mind az áruló Sadobrics Péter és Simay Mátyás várnagyokkal igazoltatta ura iránti hűségét.³⁰ Hunyadra az örgróf Sziléziából küldött várnagyot (Stoltz György) – tragikus eredménnyel³¹ –, Szlavóniába Budáról (Venediger György), Gyulán a német Ahorn János mellett főleg horvátokat találunk (Sadobrics Péter, Susalics István), sziléziai birtokait pedig többnyire frankok irányították, és az ottani egyházakba is lehetőleg másunnal verbuvált plébánosokat. Brandenburgi György sokszor minden alkalmasság dacára, csupán zsigeri bizalmatlanságból bocsátotta el állásukból tisztjeit. A személycserék ezért – mind az egyházi, mind a birtokirányítási posztokon – rendszerint viharosan, indulatokkal terhelten, a helyi közösség ellenszenvé közepette zajlottak.³²

1527-ben Györgynek egyszerre kellett megküzdenie Sziléziában és Gyulán az elmaradt tizedek problémájával. Előbbi helyen elsőként az illetékes megyéspüspökhöz, Thurzó Szaniszló (1466–1540) olmützi püspökhöz fordult. Az általános eladósódás és a dézsmahátralékok felhalmozódása miatt a sziléziai rendek a tartományi gyűlésen közös megegyezést kínáltak a klérusnak, az évek óta növekvő kintlevőségek öt százalékon való

26 BL 1226:29, regeszta: Veress, i. m. 123. 140. sz. dokumentum; BL 1044:10, regeszta: Veress, i. m. 141. 159. sz. dokumentum; BL 1044:3, regeszta: Veress, i. m. 142. 161. sz. dokumentum; BL 1127:16, közli: Veress, i. m. 142–144. 162. sz. dokumentum; BL 1242:2, regeszta: Veress, i. m. 145. 164. sz. dokumentum, idézi: Iványi Béla: München levéltárai magyar szempontból. *Levéltári Közlemények*, 1934. 50–110., 96.

27 Marckhart Koncz (Konrád) jelentései. BL 1036:9, közli: Sörös Rudolf: Szentanú elbeszélése Gyula várának 1529-iki ostromáról. *A Békésvármegyei Régészeti és Mivelődéstörténelmi Társulat évkönyve*, 17. 1893. 19–32.; BL 1036:10, regeszta: Veress, i. m. 160. 199. sz. dokumentum.

28 Marckhart levele az örgrófnak (Gyula, 1529. április 8.): BPH, Rep. 41, 4, E 1:108–109.

29 BL 1127:40, közli: Veress, i. m. 146–147. 167. sz. dokumentum.

30 BL 1036:22, 29, 32, 34–35, két pontatlan regeszta: Veress, i. m. 157. 194. sz. dokumentum, 159. 197. sz. dokumentum.

31 Armbruster Mátyás szebeni bíró Brandenburgi Györgynek (Szeben, 1530. augusztus 5.): BL 1043:8, közli: Pataki, i. m. 242–243. (nr. 91.)

32 Marckhart levele (Gyula, 1529. április 8.): BPH, Rep. 41, 4, E 1:108–109.

azonnali kifizetéséről. Ebbe az alkuba a papság nem ment bele, hanem egyházi átokkal fenyegetőzött. Az őgróf a maga hercegségében az egyházi élet pénzügyi alapjainak biztosítása érdekében az anyagilag ugyancsak érdekelt Thurzó Szaniszlót kérte fel közvetítőnek – sikerrel.³³

A gyulai uradalomnak ezzel egyidejűleg hasonló ügyben az egri püspöktől jött exkommunikációval kellett szembesülnie. Az uradalmat, s magát Gyula városát is a Fehér-Körös által képezett közigazgatási határ vágta ketté, így északi része Békés megyébe, s a váradi egyházmegyébe esett, míg déli fele főleg Zaránd megyéhez, azaz az egri püspökhöz tartozott (kisebbrészt Csanád és Arad megyékhez is). Szapolyai János 1526-ban mindkét egyházmegyét parthíveinek juttatta, Váradot Cibak Imrének, Egert pedig Erdődi Simon (1489–1543) zágrábi püspöknek. Ferdinánd megválasztása után Brandenburgi György régi riválisa, Szapolyai ellen fordult, s a gyulai vár tisztjei 1527-ben a háború ürügyén lefoglalták a vár számára az uradalom Zaránd megyei részéről az egri püspöknek járó tizedeket. (Ugyanezzel a logikával Cibak Imrét is megrövidíthették volna, de részben tartottak tőle, részben tudták, hogy a váradi püspök, János király legjobb hadvezére éppen Ferdinánddal folytat tárgyalásokat átpartolásáról.³⁴) Erdődi Simon tizedszedői 1528 elején egyházi tilalmat rendeltek el az érintett falvakban,³⁵ ezzel az ottani templomokban megszűnt a nyilvános istentisztelet, valamint minden szentség és beszentelés kiszolgáltatása (így különösen fájdalmas módon az egyházi temetések is). János szinai veresége (március 8.) után a Ferdinánd által kinevezett egri püspök, Szalaházy Tamás (†1539) 1528 márciusában magának követelte az előző évi tizedet,³⁶ és e mintegy 600 forintos számla³⁷ rendezéséig

33 Brandenburgi György Thurzó Szaniszlónak (Jägerndorf, 1527. december 2.): BL 1131:14v–15r, közli: Csepregi, 2013. i. m. 375–376. (Függelék nr. 9.)

34 BL 1226:26, regeszta: Veress, i. m. 113. 134. sz. dokumentum, ETE, I. 371. (nr. 378.); BL 1226:29, regeszta: Veress, i. m. 123. 140. sz. dokumentum.

35 „Item, decimatores pristini provisoris Agriensis, a quibus decimas in bonis Vrae G. occupaveramus, cum litteris credentialibus eiusdem provisoris ad repetendum venerant, nos restituere nolimus, usque salvam informationem Vrae G., qui iam colonos et subditos Vrae G. interdicto ecclesiastico molestant.” Ahorn János Brandenburgi Györgynek (Gyula, 1528. január 4.): BL 1226:20, közli: Veress, i. m. 107–108. 128. sz. dokumentum. Téves (Szalaházyra utaló) regeszta: ETE, I. 359. (nr. 366.). Sadobrics Péter Ferber Jánosnak (Gyula, 1528. január 7.): BL 1226:12, regeszták: Veress, i. m. 109. 129. sz. dokumentum; ETE, I. 359. (nr. 366.). Sadobrics Péter Brandenburgi Györgynek (Gyula, 1528. január 7.): BL 1226:17.

36 Szalaházy Tamás Brandenburgi Györgynek (Buda, 1528. március 21.): BL 1226:22. Sadobrics Péter Brandenburgi Györgynek (Buda, 1528. március 23.): BL 1226:26, regeszták: Veress, i. m. 113. 134. sz. dokumentum; ETE, I. 371. (nr. 378.); idézi: Pataki, i. m. 197–199. (nr. 63.)

37 Sadobrics adata alapján (Bécs, 1528. március 17. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, E 148. Neoregistrata Acta 1530:35) az őgrófi biztosok utasítása 1000 forintba becsüli: [Plassenburg, 1528.] BL 1065:7, közli: Veress, i. m. 110–113. 133. sz. dokumentum. Ahorn János számadáskönyve 575 forint 50 dénárként könyvel: BL 1056:24, közli Veress, i. m.

fenntartotta az egyházi átkot. A húsvét közeledte miatt az őrgróf hajlandó volt vele az összeg felében kiegyezni.³⁸ Szalaházy virágvasárnap (április 5.) előtt felfüggesztette ugyan a tilalmat,³⁹ de Ahorn János udvarbíró végül csak Szent Ivánkor fizetett ki a püspöknek 440 forintot.⁴⁰ A megegyezés arra is kiterjedt, hogy Brandenburgi György Vajdahunyadon várnagyként vagy udvarbíróként alkalmazza Szalaházy Tamás öccsét,⁴¹ erre azonban nem került sor.

E dézsmaügy viszont (a sziléziai történettől eltérően) már nem terjedt ki a plébániák szanalására, mögötte tisztán politikai motívumok és elszámolási viták húzódtak, továbbá az egri püspökök átkainak sem volt semmi közük hitújítási kérdésekhez. A Brandenburgi György és Szalaházy Tamás közötti személyes viszony ráadásul kimondottan jó volt. Szembetűnő a másik oldalon az is, hogy a gyulai uradalomban komolyan vették az egyházi tilalmat, meg sem próbálták megtörni, s még annak is súlya volt, amikor a laikus nagyváradi püspök, Cibak Imre fenyegette meg őket kiközösítéssel a gyulai plébániához tartozó malom lefoglalása miatt.⁴² A hagyományos egyházi struktúrán ekkor még nem tűntek föl a repedések. Brandenburgi György gyulai uradalmában három olyan mezővárost találunk, melyek vallási életéről rendelkezünk adatokkal: Békés, Gyula, Simánd. Mind a három helység plébániájának, mint említettem, György volt a kegyura, betöltésükhöz általában nem vette igénybe a megyéspüspök közreműködését, de a városok véleményét sem kérte ki, iratok erről legalábbis nem tanúskodnak. Rendszerint hivatalnokai (titkárai, várnagyai) kapták e plébániák jövedelmét, akik – még ha kivételesen felszentelt papok voltak is – az egyházi szolgálatokat helyettesekkel végeztették. A politikai játszmák része volt, hogy 1520-ban Ábránffy János, a Békés vármegyei főispán testvére kapta a gazdag gyulai plébániát,⁴³ majd mikor az Ábránffy család János király táborába állt, akkor az őrgróf önkényesen elvette javadalmát, s egy – akkor még – Ferdinánd-párti hívének, Sadobrics

116–121. 138. sz. dokumentum. Lötz János őrgrófi biztos a püspöki tizedszedővel egyeztetve ezt jóváhagyja: Lötz jelentése az őrgrófnak. BL 1127:16, közli: Veress, i. m. 142–144. 162. sz. dokumentum.

38 Sadobrics Péter Brandenburgi Györgynek (Buda, 1528. március 24.): BL 1226:23, regeszta: ETE, I. 359–360. (nr. 366.)

39 Sadobrics Péter Brandenburgi Györgynek (Buda, 1528. április 11.): BL 1226:28, kivonat: Veress, i. m. 122–123. 139. sz. dokumentum.

40 Gyulai számadáskönyv. BL 1056:40, közli Veress, i. m. 124–127. 142. sz. dokumentum.

41 Az őrgrófi biztosok utasítása. [Plassenburg, 1528.] BL 1127:26, közli Pataki, i. m. 205–209. (nr. 69.)

42 BL 1127:16, közli: Veress, i. m. 142–144. 162. sz. dokumentum. Az őrlésért még a ferencesektől is vámot kértek, ami korábban nem fordult elő. Csanádi János gvárdián Brandenburgi Györgynek (Gyula, 1528. október 18.): BL 1044:9, közli: Veress, i. m. 138–139. 153. sz. dokumentum.

43 Gyula, 1520. december 6. DL 38062. Közli: Veress, i. m. 80–81. 106. sz. dokumentum.

Péternek adta. Az uradalmak bőségesen fennmaradt iratanyagában egyszer fordult csak elő, hogy egy plébánia népe beleszólt volna ebbe a kérdésbe, akkor sem vallási vonatkozásban: Gyulavári község panaszt emelt a földesúrnál plébánosa erőszakoskodásai miatt, aki egyébként éppen a gyulai várnagy volt, az uradalom első embere.⁴⁴ Le kell szögezni: nem az idő vasfoga semmisítette meg a vizsgált kérdés hazai dokumentumait. A földesúr és mezővárosai közötti levelezés szokatlan bőségben fennmaradt,⁴⁵ a kegyúr és az egyházközségek között együttműködés az, ami nem is létezett.

A brandenburgi fondok hallgatása a mezővárosi közösségek plébánosválasztási jogáról igen elgondolkodtató, még ha ez a hiány önmagában nem is vonja kétségbe Kubinyi András klasszikus tételének megalapozottságát.⁴⁶ Elvégre nem kizárt, hogy az 1520-as években beiktatott és a patrónusnak kötelezvényt adó plébánosok,⁴⁷ lettek legyen akár örgrófi várnagyok és titkárok, valamiféle választás útján nyerték el hivatalukat. Az 1518-as és 1528-as javadalomcserek esetében⁴⁸ azonban még ez a kissé erőltetett feltételezés is megbukik. E kérdés vizsgálatához őszintén meg kell azért jegyezni, hogy a terjedelmes iratanyagban két évtized alatt még tíz „plébánosválasztási” eset sem akad, ami az uradalom méreteihez és a plébániák számához képest meglepően gyér adat. Nem kizárt, hogy a közösségek sok helyütt magától értetődő természetességgel választották és prezentálták lelki vezetőiket anélkül, hogy a távollévő kegyúrnak vagy az őt képviselő várnagnak ezzel bármiféle írásbeli teendője akadt volna.

Mondanivalómat ezzel summázhatom: úgy tűnik, György örgróf meg sem próbált reformátori igehirdetőket komoly egyházi pozíciókba juttatni, evangéliumi tartományi egyházat kiépíteni, ahogyan ezt egyidejűleg Sziléziában tette,⁴⁹ pedig minden körülmény kedvezett volna ehhez:

44 Vári, 1529. április 21. BL 1128:4. Közli: Veress, i. m. 148–149. 170. sz. dokumentum.

45 Iványi, i. m.; Bácskai Vera: A gyulai uradalom mezővárosai. *Agrártörténeti Szemle*, 1967. 3–4. sz. 432–454.

46 Kubinyi András: Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon. *Aetas*, 1991. 2. sz. 26–46. Újraközlése: Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp., 1999. 269–286. (METEM könyvek, 22.)

47 A fent már említettekén kívül: kamarási Fodor András eperjesi plébános (1520): DL 38068; Kenderesi János simándi plébános (Buda, 1525. június 1.): DL 38091.

48 DL 38025, közli: Veress, i. m. 67–68. 96. sz. dokumentum. Ez az oklevél azt rögzíti, hogy 1518-ban Vinográdi Máté pécsi kanonok és Mátyás gyulai plébános javadalmaikat az örgróf hozzájárulásával kölcsönösen elcserélték. Lásd továbbá: BL 1226:29, regeszta: Veress, i. m. 123. 140. sz. dokumentum; BL 1044:10, regeszta: Veress, i. m. 141. 159. sz. dokumentum; BL 1044:3, regeszta: Veress, i. m. 142. 161. sz. dokumentum; BL 1127:16, közli: Veress, i. m. 142–144. 162. sz. dokumentum; BL 1242:2, regeszta: Veress, i. m. 145. 164. sz. dokumentum.

49 Csepregi Zoltán: Notbischof auf dem Rechtswege: Zur Reformation in den oberschlesischen Herzogtümern von Georg dem Frommen 1523–1543. *Zeitschrift für bayerische Kirchengeschichte*, 70. 2001. 28–42.

ő rendelkezett a templomok kegyúri jogaival, s a megyéspüspökök sem voltak olyan helyzetben, hogy döntéseibe beleszóljanak. Ilyen szándéknak azonban nyoma sincs, amit – mint említettem – talán az magyarázhat, hogy Brandenburi György folyamatosan tárgyalásokat folytatott magyarországi birtokainak eladásáról, tehát nem volt érdekében változtatni az egyházi állapotokon. Patrónusi magatartása szemernyit sem különbözött más mágnásokétól, akik nem avatkoztak bele olyan viszonyokba, melyekhez nem fűződött közvetlen anyagi vagy hatalmi érdekük.⁵⁰ Személyének azonban – mint a speyeri protestálónak, s az Ágostai Hitvallás aláírójának – minden egyháztörténész számára évszázadokon át varázsa volt, így sokáig nem akaródzott elfogadni, hogy nem az ő, hanem éppen az óhitű Cibak Imre és Szapolyai János birtoklása idején, 1530 után – elsősorban Ozorai Imre személyéhez köthetően⁵¹ – harapóztak el Gyula környékén a reformátori tanok.⁵²

50 Péter Katalin: *A reformáció: kényszer vagy választás?* Bp., 2004. (Európai iskola).

51 Csepregi, 2013. i. m. 260–262.; Hubert Gabriella, H.: Ozorai Imre és az első magyar nyelvű protestáns tanítás. In: Kollega Tarsoly István–Kovács Eleonóra (szerk.): *A reformáció kincsei, I: A Magyarországi Evangélikus Egyház.* Bp., 2015. 65.

52 [Cibak] *Lutterianos valde redarguebat.* Szerémi György: *Magyarország romlásáról.* Pest, 1857. 165. (L. fejezet) (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, 1.)